

Γιώτα Τζιβάρια
Σπύρος Καρύδης

«ΕΓΩ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ο ΜΟΣΧΟΣ
ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΝΟΤΑΡΙΟΣ ΤΩΝ
ΚΟΡΥΦΩΝ ΕΓΡΑΨΑ»

«ΕΓΩ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ο ΜΟΣΧΟΣ ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΝΟΤΑΡΙΟΣ ΤΩΝ ΚΟΡΥΦΩΝ ΕΓΡΑΨΑ»

Γιώτα Τζιβάρια
Σπύρος Καρύδης

Κατάλογοι και εύρετήρια λειτουργούν ως μέσος για την περιδιάβαση στους λαβυρίνθους των εγγράφων που φιλοξενούνται στο Ιστορικό Άρχειο της Κέρκυρας. Είναι όμως φορές που ο έρευνητής βοηθείται αλλά δεν αποπλίζεται από τις υποψίες για την ακρίβεια των παρεχομένων πληροφοριών, αφού μαρτυρίες και πηγές σημαντικές μπορεί να λανθάνουν πίσω από παραπλανητικές ετικέτες ή επιπόλαιες αναγνώσεις και τοποθετήσεις.

Από την έρευνα της σειράς των συμβολαιογραφικών στο Ιστορικό Άρχειο της Κέρκυρας διαπιστώθηκε ότι ο φάκελος Συμβ. Μ.245 έσφαλμένα τοποθετείται στον 17ο αιώνα, διότι περιέχει πράξεις του τέλους του 15ου αιώνα συνταγμένες από τον νοτάριο Γεώργιο Μόσχο.

Η ένδειξη του ονόματος του νοτάριου εμφανίζεται ήδη στο εξώφυλλο: «*Sig(n)o Georg(i)o Mosco pod(e)r*», ενώ ο ίδιος ο νοτάριος δηλώνει μέσα στις πράξεις πολύ συχνά την ταυτότητά του, όπως: «*αυλς' ημέρα πρώτι του Νοεμβρίου μηνός ινδ(ικτιώνος) ιε' έσωθεν έργαστηρίου έμου νοτ(α)ρ(ίου) Γεωργ(ίου) του Μόσχου εις την αγοράν των Κορυφών*».

Ο φάκελος περιέχει ένα βιβλίο νοταριακών πράξεων και το συσταχόμενο σέ αυτό Εύρετήριό του.

Τό βιβλίο είναι διαστάσεων 23×33cm, σταχωμένο με χονδρό χαρτόνι, έχει ράχη δερματόδετη, σαρακοφαγωμένη, συρραμμένη με χονδρό σπάγγο. Χαρτί υποκίτρινο, μελάνη καστανόξανθη. Τά φύλλα είναι έφθαρμένα στα περιθώρια και μαρτυρούν τις περιπέτειες του χαρτιού από τό χρόνο και την υγρασία.

Ο νοτάριος αφήνει περιθώριο μόνο στο άριστερό μέρος του φύλλου με αποτέλεσμα να δυσχεραίνεται ή ανάγνωση, αφού με τη στάχωση ένιστε καλύπτεται μέρος της δεξιάς πλευράς του verso. Η γραφή είναι εύκρινής, επιμελημένη, με τις γνωστές συντομογραφίες, χωρίς ιδιαίτερα όρθογραφικά λάθη.

Στό μέσο του άνω περιθωρίου των φύλλων υπάρχει πάντα ένας σταυρός και σέ άρκετά φύλλα επικλήσεις όπως:

«*Χριστέ γενοϋ βοηθός εις τοϋτο τό έργον*» (φ. 2r κ.ά.).

«*Χριστοϋ τό όνομα άμήν*» (φ. 2v κ.ά.).

«*Ιησοϋ γλυκύτατε έλέησόν με και τό έργον μου*» (φ. 23r κ.ά.)

«Χριστέ συμμάχησον τῷ δούλῳ σου, Γεωργίῳ, εἰς τοῦτο τό ἔργον» (φ. 65r κ.ά.).

Τό Εὐρετήριο, συνταγμένο τό 1760, φέρει στό ἐξώφυλλό του σημειώσεις πού διαφωτίζουν τίς περιπέτειες τοῦ καταστήχου.

«*Ligato il presente libro l' anno sudetto 1760 mentre era lacerato nel tempo del' assedio di Corfù del 1716 e dopo esser statto alfabetato fu (sic) trovati certi altri atti del medesimo noder inclusi inoltre nel presente libro*». Ἡ ἴδια πληροφορία ἐπιβεβαιώνεται καί ἀπό ἄλλη σημείωση γραμμένη στό ἐναπομείναν περιθώριο σχισμένου φύλλου, συσταχωμένου στό ὑπάρχον βιβλίο: «*Lacerate sotto l' assedio del 1716 con altri molti / atti e libri del presente nodaro / Georgio Mosco*».

Τά νοταριακά λοιπόν κατάστιχα τοῦ Γεωργίου ὑπέστησαν καταστροφές κατά τήν τουρκική πολιορκία τοῦ 1716¹. Ὅ, τι ἀπέμεινε συγκεντρώθηκε, βιβλιοδετήθηκε τό 1760 στή μορφή πού τό ἔχουμε σήμερα, ἀριθμήθηκαν τά φύλλα καί συντάχθηκε τό Εὐρετήριο: «*Alfabetto del uno e sollo volume degl' atti / q(uoda)m s(igno)r Giorgio Mosco nod(ar)o fatto per conto / del sig(no)r Steffano Pieri Nod(ar)o, et assistente sotto l' anno 1760*». Φύλλα πού βρέθηκαν στή συνέχεια συμπεριλήφθηκαν στό βιβλίο καί βρίσκονται τοποθετημένα σέ λυτή μορφή στό τέλος του.

Ἀπό τό Εὐρετήριο προκύπτει ὅτι τό βιβλίο κατά τό 1760 ἀριθμοῦσε 201 φύλλα. Ἀπό τήν ἀρχή ἔχει ἐκπέσει τό φύλλο 1 καί ἀπό τό τέλος τά φύλλα 200 καί 201 (τό φύλλο 4 bis). Ὑπάρχουν ἀκόμη ὑπολείμματα κομμένων φύλλων πενταδίου, συσταχωμένων στό κυρίως σῶμα.

Τό φύλλο 201 περιεῖχε, κατά τό Εὐρετήριο πάντα, «*confratelli della chiesa Strofades. Consegne di ssti reliquie all off (...)*» καί ταυτίζεται τόσο ὡς πρός τήν ἀριθμηση ὅσο καί ὡς πρός τό περιεχόμενο μέ τό μονόφυλλο σπάραγμα πού βρίσκεται στό 4ο βιβλίο τοῦ νοτάριου Πέτρου Σπόγγου (Συμβ. Σ. 146) ἀνάμεσα στά φύλλα 200 καί 201. Στό φύλλο περιέχονται πράξεις τῆς 6ης καί 7ης Ὀκτωβρίου 1496 καί ἔχουν δημοσιευτεῖ ἀπό τόν Γ. Πεντόγαλο².

Στό τελευταῖο τμήμα τοῦ βιβλίου παρουσιάζονται προβλήματα στή στάχωση τῶν φύλλων. Ἡ ὀρθή σειρά τους, σύμφωνα μέ τίς χρονολογικές ἐνδείξεις τῶν πράξεων, ἔχει ὡς ἑξῆς: 201, 2-162, 197, 163-179, 192-194, 199, 180-191, 196, 198. Τά φύλλα 195, 197 ἔχουν σταχθεῖ ἀντεστραμμένα.

Μετά τό φύλλο 199 ὑπάρχουν 7 φύλλα ἀστάχωτα, μὴ ἀριθμημένα, τά ὁποῖα τοποθετήθηκαν, ὅπως εἶδαμε, ἐκ τῶν ὑστέρων. Ἀπό αὐτά μόνον ἓνα ἀνήκει στόν Γεώργιο καί κανονικά πρέπει νά τοποθετηθεῖ μετά τό φύλλο 3, ἀπ' ὅπου ἔχουν ἐκπέσει φύλλα πού καλύπτουν πράξεις τοῦ χρονικοῦ διαστήματος 18-11-1496 ἕως 18-1-1497. Τά ὑπόλοιπα 6 φύλλα (=3 δίφυλλα) περιέχουν πράξεις ἀπό 6-6-1502 ἕως 12-6-1502 τοῦ νοτάριου Ἑμμανουήλ Τοξότη³, ὅπως προκύπτει ἀπό τήν ἀναγραφή τοῦ ὀνόματός του ὡς συντάκτου στήν ἀρχή τῶν πράξεων.

1. Γιά τήν τελευταία πολιορκία βλ. Κ. Καιροφύλα, «Ἡ Ἐπτάνησος ὑπὸ τοὺς Βενετούς, Ἀθήναι 1942. Ν¹ Βράϊλα-Βάρθη, *Ἡ ἐν ἔτει 1716 ἐνδοξος πολιορκία τῆς Κερκύρας ἐν Κερκύρᾳ 1908* Ε. Bacchion, *Il dominio veneto su Corfù (1386-1797)*, Βενετία 1956 Ν. Λευθεριώτης, «Ἡ πολιορκία τῆς Κερκύρας τοῦ 1716», *Κερκυραϊκά Χρονικά*, 11 (1965), σσ. 163-173 Γ. Σ. Λινάρδος, «Ἡ πολιορκία τῆς Κερκύρας ἀπὸ τοὺς Τούρκους τοῦ 1716 ὅπως τήν ἔζησε ἓνας ὀξυωματικός πού ὑπερετώσε στό Βενετικό στρατό», *Δελτίο Ἀναγνωστικῆς Ἑταιρείας Κερκύρας*, 18 (1981), σσ. 5-34.

2. Βλ. Γερ. Η. Πεντόγαλου, «Γεώργιος Μόσχος, Νοτάριος Κέρκυρας στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ ΙΕ' αἰῶνα. (Νεότερα στοιχεῖα)», *Πρακτικά Δ' Πανιωνίου Συνεδρίου*, τόμ. Α', *Κερκυραϊκά Χρονικά*, 23 (1980), σσ. 300-302.

3. Τὸν γνωρίζουμε ὡς νοτάριο ἀπὸ τὴν 1-11-1496, πού σημειώνεται ὡς μάρτυρας σὲ νοταρι-

Οἱ πράξεις τοῦ καταστίχου καλύπτουν τή χρονική περίοδο ἀπό 6-10-1496 (φ. 201r) ἕως 23-5-1498 (φ. 198v). Ἡ δράση ὅμως τοῦ Γεωργίου Μόσχου ὡς νοταρίου Κερκύρας εἶναι εὐρύτερη χρονολογικά καί ἐκτείνεται ἀπὸ τήν 27-4-1491 (φ. 121r, ὅπου ἀναφέρεται πρᾶξη τοῦ συνταγμένη μετ' αὐτοῦ ὡς ἄνω ἡμερομηνία) ὥς τίς 19-12-1498 (φ. 152r, προσθήκη σέ προγενέστερη πρᾶξη).

Ὁ νοτάριος Γεώργιος Μόσχος ἔγινε γνωστός γιὰ πρώτη φορά μετ' ἐπισημείωσης ἀντιγράφου πρᾶξεως τῆς 3-4-1498 ἀπὸ τόν Λ. Βροκίνη⁴.

Πιὸ πρόσφατα, ὁ Γ. Πεντόγαλος, μετ' αὐτὴν περιγραφή καί τήν ἐκδοσὴ τοῦ σπαράγματος πού σημειώσαμε παραπάνω, ὑποστήριξε τήν ταυτότητα τοῦ νοταρίου Γεωργίου Μόσχου μετ' αὐτὸν γνωστὸ ὁμώνυμο λόγιο τῆς ἐποχῆς, στηριζόμενος σέ πρᾶξη σύγκριση τῆς γραφῆς τοῦ σπαράγματος μετ' ἀπογραφὰς τοῦ κώδικα Vat. Gr. 1379 πού γράφηκε στὴν Κέρκυρα ἀπὸ τόν Γεώργιο Μόσχο τὸ 1496⁵, κυρίως ὅμως στὸ ἐπιχείρημα ὅτι «δύο πρόσωπα μετ' αὐτοῦ ὅνομα σέ τέτοιες δραστηριότητες τὴν ἴδια ἐποχὴ δὲν εἶναι κάτι πού μπορεῖ νὰ συμβεῖ εὐκόλως⁶. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ λίγες ὁμοιότητες γραφῆς (στὴν πραγματικότητα σημειώνεται μόνον τὸ γράμμα «χ») δὲν συνιστοῦν ἰσχυρὸ ἔρεισμα γιὰ νὰ ὑποστηριχθεῖ ἡ ταυτότητα τῶν δύο προσώπων, ἐνῶ οἱ διαφορὲς δὲν δικαιολογοῦνται ἀπὸ τὸ εἶδος τῶν κειμένων (κλασικὸ κείμενο, συμβόλαιον). Ὅσο γιὰ τὸ δεύτερο ἐπιχείρημα, τίποτα δὲν μᾶς βεβαιώνει ὅτι στὴν Κέρκυρα τὴν ἴδια ἐποχὴ δὲν ὑπῆρχαν πρᾶγματι δύο πρόσωπα μορφωμένα μετ' αὐτοῦ ὅνομα.

Ἡ σχέση ἐπομένως τῶν δύο προσώπων μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ μόνον μετ' αὐτὴν σύγκριση τῶν βιογραφικῶν στοιχείων τοῦ καθενός, γιὰ νὰ διαπιστωθεῖ ἡ σύγκλιση ἢ ἀπόκλιση τῶν χρονολογικῶν δεδομένων, καί μετ' αὐτὴν ἐπισταμένη γραφολογικὴ ἐξέταση τῶν κειμένων τους.

Ὁ λόγιος Ἰωάννης Μόσχος, πατέρας τῶν ἐπίσης λογίων Γεωργίου καί Δημητρίου, ἐγκαταστάθηκε μετ' αὐτὸν οἰκογένειά του στὴν Κέρκυρα μετὰ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση τῆς Πελοποννήσου (1461) καί σίγουρα πρὶν ἀπὸ τὸ 1489⁷. Γιὰ τὸ γιό

αὐτοῦ πρᾶξη (Συμβ. Μ.245, φ.2r), ὡς στίς 7-4-1519. Στὸ Ἀρχεῖο Κερκύρας ὑπάρχει φάκελος μετ' αὐτοῦ (Συμβ. Τ.11) πού καλύπτουν τὸ χρονικὸ διάστημα 1500-1513. Ἀπὸ τὴν ἐρευνά στοῦ νοταριακοῦ ἀρχεῖο προέκυψε ὅτι σέ αὐτόν ἀνήκει ἐπίσης μικρὸ φυλλάδιο 9 φύλλων πού ὑπάρχει στὴν ἀρχὴ τοῦ φακέλου Συμβ. Π.186, μετ' αὐτοῦ ἀπὸ 14-1-1500 ὡς 7-4-1519. Στὴν πρῶτη πρᾶξη (φ. 1r) ὁ νοτάριος ἀναγράφει τὸ ὄνομά του «Ἐμμανουὴλ ὁ Τοξότης», τὸ ὅποιο ἀπὸ νεότερο χεῖρ ἔχει διορθωθεῖ σέ «Παραστάτης». Ἡ διορθωσις καί ἀπόδοσις τὸν Παραστάτη πρέπει νὰ ἔγινε τὸ 1716 πού ἀριθμήθηκε ὁ φάκελος καί καταστρώθηκε τὸ Εὐρετήριό του. Ἀκόμη 6 φύλλα τοῦ φακέλου Διαφ. Συμβ. 10. Ἐξ αὐτῶν τὰ 2 εἶναι τοῦ 1502, ἐνῶ τὰ λοιπὰ 4 δὲν φέρουν χρονολογία λόγῳ ἀποκοπῆς τοῦ πᾶντος μέρους τῶν φύλλων, ὅπου συνήθως ἀναγράφεται ἡ χρονολογία.

4. Λ. Βροκίνη, *Περὶ τῶν ἐτησίως τελουμένων ἐν Κερκύρᾳ λιτανειῶν τοῦ θείου λειψάνου τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος καί τῆς ἐν ἐτεῖ 1716 πολιορκίας τῆς Κερκύρας*. Ἐκδόσις τρίτη ἐπιρρυθμμένη διὰ προσθήκης λίαν σπουδαίων καί περιέργων πρὸς ἀγνώστων εἰδήσεων, ἐν Κερκύρᾳ 1909, σ. 38. Ἡ παραπομπὴ ἀπὸ τόν Γ. Πεντόγαλο, ἐνθ. ἀν., σ. 293.

5. Τὸν λόγιον Γεώργιον Μόσχο ταύτισε γιὰ πρώτη φορά ὁ Σ. Λάμπρος μετ' αὐτὸν βιβλιογράφον τῶν ὕμνων τοῦ Καλλιμάχου στὸν Vat. Gr. 1379 (Σ. Λάμπρος, «Λακεδαιμόνιοι βιβλιογράφοι καί κτήτορες κωδικῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνες καί ἐπὶ Τουρκοκρατίας», *Νέος Ἑλληνομνήμων*, 4 (1907), σ. 348). Ἡ ταυτότητα ὅμως τοῦ βιβλιογράφου προκύπτει ἀπὸ σημείωμα προερχόμενο ἀπὸ τὸν Κρήτη βιβλιογράφον Pietro Candido πού ἔγραψε καί ἄλλα σημειώματα στὸν κώδικα καί ἔχει ὡς ἑξῆς: «Corcyrae conscripsit m. Georgius Moschus Callimachi hymnos hosce anno Domini 1496 iij cal. maias», ἐνθ. ἀν.

6. Γερ. Η. Πεντόγαλου, ἐνθ. ἀν., σσ. 294-300.

7. Ὁ χρόνος ἐγκατάστασις τῆς οἰκογένειας δὲν εἶναι σαφῶς προσδιορισμένος. Ἡ παρουσία τῆς πάντως πρὶν ἀπὸ τὴν χρονολογία αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται τόσο ἀπὸ τὴν ἐγγραφή τῆς στοῦ βι-

του Γεώργιου Μόσχο, η πρώτη άναμφισβήτητη χρονολογική ένδειξη πού έχουμε είναι τό έτος 1496, κατά τό όποιο αυτός βρισκόταν στην Κέρκυρα όπου άντέγραψε τούς ύμνους τού Καλλιμάχου⁸. Ή πληροφορία περί άναχωρήσεώς του στην Ίταλία περί τό 1470 μαζί μέ τόν άδελφό του Δημήτριο⁹ όφείλεται μάλλον σέ παρανόηση τού κειμένου τού Cyraldi πού άναφέρεται στίς δραστηριότητες τών άδελφών Μόσχων¹⁰.

Ό άναφερόμενος επίσης άπό τόν Sanuto διδάσκαλος Μόσχος¹¹ δέν πρέπει νά ταυτιστεί μέ τόν Γεώργιο, άφού αυτός τήν άνοιξη τού 1499 βρισκόταν στη Βενετία ως διορθωτής έκδόσεων στό τυπογραφείο τού Άλδου¹². Ή παρουσία του εκεί πιστοποιείται άπό έπιστολή τού Μιχαήλ Τριβόλη άπό τή Μιράντολα πρός τόν Ίω. Γρηγορόπουλο στη Βενετία τού 1499, στην όποία άναφέρεται «πάντας τούς

βλίο τών εγγενών τό 1490 (Λ. Βροκίνη, «Έργα. Βιογραφικά Σχεδάρια, τεύχη Α & Β», *Κερκυραϊκά Χρονικά*, 16 (1972), σ. 88. Πρβλ. Χ. Γ. Πατρινέλη, «Δύο άνέκδοτα κείμενα περί τού Μανουήλ Κορινθίου», *Πελοποννησιακά*, 8 (1971), σσ. 139-140, σημ. 5), όσο καί άπό τό γάμο τής θυγατρός τού Ίωάννη μέ τόν Γεώργιο Έπαρχο, πού θά πρέπει νά τοποθετηθεί πρό τού 1491 άφού περί τό έτος αυτό γεννήθηκε ό Αντώνιος Έπαρχος (Έ. Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, Άντώνιος Έπαρχος, "Ένας Κερκυραϊός σύμμανιστής τού ΙΣΤ' αιώνα, Άθήνα 1978, σ. 15). Στην Κέρκυρα, ό Ίωάννης άνέπτυξε έντονη διδακτική δραστηριότητα, μεταξύ δέ τών μαθητών του συγκαταλέγονται γνωστοί λόγιοι τής έποχής, όπως ό Μιχαήλ Τριβόλης, ό Ίουστίνος Δεκάδουος, ό Μάρκος Άντώνιος Άντίμαχος, ό Θεοφάνης Έλεαβούλκος, ό Ίωάννης Bembo.

Στίς νοταριακές πράξεις συναντούμε στίς 18-5-1497 τόν «λογικότατον κυρ Ίωάννην τόν Μόσχον», στόν όποιο παραδίδεται ή Ποθητή «Ίνα όφείλη σταθεΐ καί δουλεύη έν τή οικία αυτού καλά πιστά καί άδολίευντα άπό τήν σήμερον καί εις χρόνους ιδ'» (Συμβ. Μ.145, φ. 69r). Ή πράξη αυτή ίσως έξηγγεί τό έρωτικό ύπονοούμενο τής κατηγορίας πού άπευθύνει ό Αήσταρχος πρός τόν Θεοφάνη Έλεαβούλκο «πρίν ή τήν πενιχράν εκείνην παρθένον <...>» (F. M. Pontani, «Una lettera inedita di Listarchos», *Byzantion*, 23 (1963), σ. 439, στίχ. 263-264). Όσο γιά τό χρόνο θανάτου τού Ίωάννη πού εύλογα ό Πατρινέλης (ένθ. άν.) ύποθέτει μετά τό Μάρτιο τού 1499, θεωρούμε σημαντική τήν έπιστολή πού έστειλε ό Μάρκος Μουσούρος άπό τή Φερράρα στόν Ίω. Γρηγορόπουλο στη Βενετία στίς 7-9-1499, όπου έρωτά «εί ό κύριος Γεώργιος Μόσχος ... άπήλθε παρά τήν μητέρα...», (E. Legrand, *Bibliographie Hellénique, XV-XVI siècles*, τόμ. 2, Παρίσι 1885, σ. 313). Ή άναφορά μόνον τής μητέρας μάς έπιτρέπει νά θεωρήσουμε τήν ήμερομηνία τής έπιστολής ως terminus ante quem τού θανάτου τού Ίωάννη. Μέ τά δεδομένα αυτά, τά όρια καί ό τόπος τής μαθητείας τού Άντιμάχου, άν δεχτούμε τή μαρτυρία του ότι ό Ίωάννης πέθανε ένθ έτοιμάζονταν νά ταξιδέψουν γιά τή Θεσσαλονίκη, θά πρέπει νά μετατοπιστούν άπό γή Σπάρτη (Έ. Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, ένθ. άν., σ. 19) στην Κέρκυρα, καί άπό τήν πενταετία 1489-1494, πού είχε όριστεί μέ βάση τό έτος γεννήσεως τού μαθητή (Α. Μουστοξύδου, *Ελληνομνημων ή Σύμμικτα Έλληνικά*, 7 (1845), σ. 386) καί τή μαρτυρία τής μητέρας τού Έπαρχου στά 1539 περί τής πρό 50ετίας φιλοξενίας του (E. Legrand, ένθ. άν., τόμ.1, σ. LXXXIX), στην τελευταία πενταετία τής ζωής τού Ίωάννου.

8. Βλ. σημ. 5.

9. Βλ. Ά. Μουστοξύδου, ένθ. άν., σ. 391. E. Legrand, ένθ. άν., τόμ. 2, σ. 313, σημ. 1. Καί οι δύο έχουν όπ' όμιν τόν Lorenzo Grasso (*Istoria de' poeti greci*, Νάπολη 1678, σ. 262).

10. «...GEORGIUM et DEMETRIUM, quem tu, Lili, probe novisti, nam et Ferrariae cum Rhanganis et Mirandulae cum Picis aliquandiu ambo vixistis. Sed Georgius Corcyrae substituit, medicinae et oratoriae artis professor». (L. Gyraldi, *Dialogi duo de poetis etc*, Φλωρεντία 1551, σσ. 59-60. Τό κείμενο άπό E. Legrand, ένθ. άν., τόμ. 1, σ. LXXXVIII). Τήν παρανόηση τού κειμένου έχει ήδη έπισημάνει ό E. Lobel (*The Greek Manuscripts of Aristotle's Poetics*, Όξφόρδη 1933, σ. 52).

11. M. Sanuto, *I Diarii*, τόμ. 2 (1498-1499), Βενετία 1879, στ. 624.

12. Χ. Πατρινέλη, ένθ. άν.

Ἰστορικὸν Ἀρχεῖο Κέρκυρας, Ζυγ. Μ. 245, φ. 139v.

φίλους ασπάζομαι καὶ μάλιστα τὸν κύριον Γεώργιον τὸν Μόσχον...»¹³ καὶ ἀπὸ τὴν παραπάνω μνημονευόμενη ἐπιστολὴ τοῦ Μάρκου Μουσούρου τῆς 7-9-1499 στὴν ὁποία αὐτὸς ἐρωτᾷ περὶ τοῦ Γεωργίου. Ἀπὸ τὸ ὄψος τῆς ἐπιστολῆς ὁμως φαίνεται πὺς ὁ Μουσούρος εἶχε τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Γεώργιος γιὰ κάποια αἰτία εἶχε ἢ ἐπρόκειτο νὰ ἐγκαταλείψει τὴ Βενετία: «...καὶ εἰ ἀπῆλθε, διὰ τίν' αἰτίαν; πότερον ὑμῶν διορθωτοῦ μὴ χρηζόντων ἢ ἐκείνου μὴ στέργοντος οἷσπερ ὑμεῖς αὐτῷ προσφέρετε;»¹⁴

Κατὰ τὴν παραμονὴ τοῦ στὴν Κέρκυρα, ὁ Γεώργιος δίδαξε τὴν ἱατρικὴ καὶ ρητορικὴ τέχνη¹⁵. Στὰ 1499, προσκαλέστηκε ἀπὸ τὴ Ζακύνθινὴ Κοινότητα νὰ πάει στὴ Ζάκυνθο γιὰ νὰ ἐκπαιδεύσει τὸν ἑλληνικὸ κληρὸ καὶ ὁποιον ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς ἤθελε νὰ μάθει ἑλληνικά με ἀμοιβή, τὸ ὄψος τῆς ὁποίας θὰ ὀριζε ἐκεῖνος¹⁶. Τέλος, με βάση τὴ συγγένεια με τὴν οἰκογένεια τῶν Ἐπαρχῶν ἔχει διατυπωθεῖ ἡ ὑπόθεση ὅτι ὑπῆρξε διδάσκαλος τοῦ Ἀντωνίου Ἐπαρχοῦ¹⁷.

Ὁ Γεώργιος ἀνέπτυξε ἐπίσης ἀξιόλογη ἀντιγραφικὴ δραστηριότητα. Σήμερα οἱ μελετητές, σπρηιζόμενοι στὸν κώδικα Vat. Gr. 1379 ποῦ σημειώσαμε παραπάνω, τοῦ ἀποδίδουν τὴν ἀντιγραφὴ ἱκανοῦ ἀριθμοῦ ἀνυπόγραφων κειμένων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας¹⁸.

Μεταξὺ τῶν δημοσίων διδασκάλων τῆς κοινότητος τῆς Κέρκυρας ὑπάρχει ἀπὸ τὸ 1537¹⁹ τὸ ὄνομα ξγός Γεωργίου Μόσχου, ὁ ὁποῖος ὑπογράφει με τὴν ιδιότητα αὐτὴ καὶ στὰ 1544²⁰. Τοῦτον ὁ Ζῶης ταυτίζει με τὸν λόγιον χωρὶς νὰ παρέχει ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα τῆς ταυτίσεως²¹. Ἡ ἀποψη αὐτὴ δεδομένης τῆς ἀσάφειας γιὰ τὸ ἔτος γεννήσεως τοῦ Γεωργίου, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλειστεῖ ἀφοῦ ἡ ἀδελφὴ του καὶ μητέρα τοῦ Ἀντωνίου Ἐπαρχοῦ ζοῦσε ἀκόμη περὶ τὸ 1539. Ὅμως ἡ ἀπουσία ὁποιασδήποτε πληροφορίας γιὰ ἓνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα ποῦ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ 1499 ὄς τὸ 1537, ποῦ νὰ ἀφορᾷ χωρὶς ἀμφιβολία τὸν λόγιον Γεώργιον Μόσκο δὲν μᾶς ἐπιτρέπει τὴ συναγωγὴ ὀριστικῶν συμπερασμάτων.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν νοτάριον Γεώργιον Μόσκο καὶ τὴν πιθανὴ σχέση του με τὸν λόγιον θὰ πρέπει νὰ σημειωθοῦν τὰ ἀκόλουθα:

Στὶς ἀναφορὲς τοῦ ὀνόματός του ποῦ ἔχουμε ἀπὸ τὸν 16 αἰ. ἀπουσιάζει ἡ χρῆση τοῦ ἐπιθέτου «λογικώτατος» ποῦ ἦταν συνηθισμένο γιὰ τοὺς λόγιους καὶ

13. E. Denissoff, *Maxime le Grec et l' Occident*, Παρίσι 1943, σ. 91 καὶ 400-402. Τὴν ἐπιστολὴ πρωτοδημοσίευσε ὁ Legrand, *ἐνθ. ἀν.*, τόμ. 2, σ. 302.

14. E. Legrand, *ἐνθ. ἀν.*, τόμ. 2, σ. 313. Πρὸβλ. X. Πατρινέλη, *ἐνθ. ἀν.*

15. L. Gyraldi, *ἐνθ. ἀν.*

16. Σ. Δε Βιάζη, «Μιά Σπαρτιατικὴ οἰκογένεια ἐν Κερκύρα», *Σπαρτιατικὸν Ἡμερολόγιον*, H' (1907), σ. 38.

17. "Ε. Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *ἐνθ. ἀν.*, σ. 21.

18. Βλ. E. Gamillscheg - D. Harlfinger, *Repertorium der griechischen Kopisten 800-1600, 1. Teil: Handschriften aus Bibliotheken Grossbritanniens*, Βιέννη 1981, σσ. 59-60, ἀρ. 67. Τῶν ἴδιων, *Repertorium der griechischen Kopisten 800-1600, 2 Teil: Handschriften aus Bibliotheken Frankreichs und Nachträge zu den Bibliotheken Grossbritanniens*, Βιέννη 1989, σ. 53, ἀρ. 88 ὅπου καὶ ἡ προηγούμενη βιβλιογραφία. Προσθετέον καὶ Ἀγαμέμνονος Τσελίκου, «Λακεδαιμόνιοι βιβλιογράφοι τοῦ 15ου αἰ. (Συμβολὴ στὴν ἐρευνα τοῦ ἔργου τούς)», *Πρακτικὰ Α' Τοπικοῦ Συνεδρίου Λακωνικῶν Μελετῶν*, (Μολάοι 5-7 Ἰουνίου 1982), Ἀθῆναι 1983, σσ. 278-288.

19. Α. Βροκίνη, *ἐνθ. ἀν.*, Κατάλογος δημοσίων ἑλληνοδιδασκάλων.

20. Συμβ. Γ. 54, φ. 133ν.

21. Α. Ζῶη, *Λεξικὸν Ἱστορικὸν καὶ Λαογραφικὸν Ζακύνθου*, τόμ. Α', *Ἱστορικὸν - Βιογραφικὸν*, Ἀθῆναι 1963, σ. 434.

δασκάλους τῆς ἐποχῆς ἀντίθετα τονίζεται συνεχῶς ἡ ιδιότητά του ὡς νοτάριου ἢ νομικοῦ²².

Εἶπαμε ὅτι οἱ νοταριακές πράξεις του ἐκτείνονται ἀπὸ τὸ 1491 ὥς τὸ 1498. Παρ' ὅτι δὲν ἔχουμε πληροφορίες γιὰ νοταριακές πράξεις πρὶν καὶ μετὰ τὶς χρονολογίες αὐτές, ἡ μαρτυρία τῶν ταξινομητῶν τοῦ διασωθέντος ὕλικου περὶ ὑπάρξεως κατὰ τὸ παρελθόν περισσοτέρων καταστίχων, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διευρύνουμε τὰ χρονολογικά ὄρια ἀσκήσεως τοῦ λειτουργήματός του. Ἐξ ἄλλου, ἡ σταθερότητα στὴ χρήση τῆς ιδιότητος ἀποτελεῖ ἀρκετὰ ἰσχυρὸ στοιχεῖο γιὰ νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι αὐτὸς συνέχισε νὰ ἀσκεῖ τὸ λειτουργήμα καὶ μετὰ τὸ 1498.

Ἡ δραστηριότητά του ὡς νοταρίου μέχρι τὶς 19-12-1498 καθιστᾷ προβληματική τὴ συσχέτισή του μὲ τὸν λόγιο Μόσχο ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶδαμε, βρισκόταν στὴ Βενετία τὴν ἀνοίξη τοῦ 1499 καὶ μέχρι τὸν Σεπτέμβριο τοῦ ἴδιου ἔτους ὁπότε καὶ πιθανολογεῖται ἡ ἀναχώρησή του. Ἐκτός κι ἂν δεχτοῦμε ὅτι στὸ διάστημα πού μεσολάβησε, ὁ Γεώργιος ἐγκατέλειψε τὸ ἐργαστήριό τοῦ νοταρίου, πῆγε στὴ Βενετία ὡς διορθωτὴς ἐκδόσεων, διαφώνησε ἢ γιὰ ἄλλους λόγους δὲν δέχτηκε τὴ θέση, ἐπέστρεψε στὴν Κέρκυρα ὅπου καὶ ἔλαβε τὴν πρόσκληση ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο.

Ὁ νοτάριος Γεώργιος Μόσχος εἶχε σύζυγο ὀνόματι Μαρίνα καὶ ἀδελφὸ τὸν Νικόλαο Μόσχο²³. Μέχρι στιγμῆς γνωρίζουμε ὅτι ὁ λόγιος Γεώργιος Μόσχος εἶχε ἓναν ἀδελφὸ, τὸν Δημήτριο, χωρὶς νὰ ἔχουμε ἄλλα στοιχεῖα γιὰ τὴν οἰκογενειακή του κατάσταση. Ἡ μὴ ἀναφορὰ ὅμως καὶ τρίτου γιου τοῦ Ἰωάννη θὰ μπορούσε ἴσως νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὴ φήμη πού ἀπέκτησαν οἱ δύο πρῶτοι, μὲ ἀποτελέσματα νὰ παραμείνει στὴν ἀφάνεια ὁ τρίτος. Πάντως ἀποτελεῖ ἄλλο ἓνα διαφοροποιητικὸ στοιχεῖο, μέχρις ὅτου βρεθοῦν νέα στοιχεῖα γιὰ τὴ γενεαλογία τῆς οἰκογένειας τῶν Μόσχων.

Ὁ νοτάριος ὅπως καὶ ὁ ἀδελφός του Νικόλαος ἦταν πεθαμένοι στὶς 2-5-1514, ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποία οἱ σύζυγοί τους Μαρίνα καὶ Μαρία ἀντίστοιχα ὄρισαν πληρεξούσιο τὸν νοτάριο Ἀλοῖζιο Μόσχο. (Ἡ ἐνδεχόμενη συγγενικὴ σχέση τοῦ τελευταίου μὲ τοὺς ἀνωτέρω δὲν προσδιορίζεται).

Ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση τῆς οἰκογένειας τοῦ νοταρίου δὲν φαίνεται νὰ ἦταν ιδιαίτερα καλὴ ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη ὅτι ὁ ἀνωτέρω πληρεξούσιος ὀρίστηκε γιὰ «νὰ ἀναγυρεύσει καὶ λάβει διὰ μέρους αὐτῶν, τὰ δύο πευκιά ὅπου τοὺς ὑπῆρε σημάδι ἢ κυράτζα κατέρω συμβία τοῦ ποτὲ κύρ Νικολάου τοῦ Τουμασῆ διὰ τὸ σολδιάτικον τοῦ ρηθέντος ὀσπητίου...». Ἀντίθετα, ἡ οἰκογένεια τοῦ «λογικοτάτου Ἰωάννου Μόσχου» τουλάχιστον τὸ 1497 εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ προσλάβει τὴν Ποθητὴ, τὴν ὁποία καὶ ἀναλάμβανε νὰ προικίσει μετὰ ἀπὸ τὴν παρέλευση 14ετίας²⁴.

Ἀντιπαραβάλλοντας ἐπίσης τὰ φύλλα τῶν κωδίκων τὰ ἀποδιδόμενα στὴ γραφίδα τοῦ λογίου Μόσχου μὲ τὰ κείμενα τῶν νοταριακῶν πράξεων, δύσκολα μπορεῖ νὰ πεισθεῖ κανεὶς γιὰ τὴν ταύτιση τῶν δύο γραφῶν. Ἡ γενικὴ εἰκόνα τῶν νοταριακῶν κειμένων ἀποκαλύπτει ἓνα γραφέα πού χειρίζεται μὲ ἀνεση τὴ γραφίδα, τὴν κινεῖ ἐλεύθερα πάνω στὸ χαρτί μὲ σαφὴ κλίση πρὸς τὰ δεξιά, καὶ δὲν διστάζει νὰ διαφοροποιήσῃ ἐνίοτε τὴ μορφή τῶν γραμμάτων, ὅταν ἡ ταχύτητα τῆς γραφῆς τοῦ τὸ ἐπιβάλλει.

22. Βλ. ἐνδεικτικὰ Συμβ. Τ. 11, φ. 33ν, 38r.

23. Διαφ. Συμβ. 4.7 φ. 29ν.

24. Βλ. σημ. 7.

Ἀπό τήν ἀντιβολή δειγμάτων γραφῆς (χρησιμοποιήθηκαν οἱ κώδικες Vat. Gr. 1379, f.39v-40r²⁵ καί EBE 1057, καί 8 σελίδες τοῦ νοταριακοῦ καταστίχου) προέκυψαν οἱ παρακάτω γραφολογικές ἰδιοτυπίες τοῦ νοταρίου.

Χρησιμοποιεῖ, σέ ἀντίθεση μέ τόν γραφέα, τόν μικρογράμματο τύπο τοῦ «η» καθὼς καί τοῦ «γ» μέ ἐξαίρεση στό σύμπλεγμα «γγ», στίς βραχυγραφίες καί τούς ἀριθμούς.

Χρησιμοποιεῖ τόν μικρογράμματο τύπο τοῦ «θ» μόνο στή λέξη «ἐλευθερία» καί στούς τύπους τοῦ ρήματος «ἐλευθερώνω».

Ἐπιμηκύνει πρὸς τὰ πάνω τήν κάθετη κεραία τοῦ γράμματος «τ» καί δίνει διαφορετικά τό σύμπλεγμα «ττ».

Γράφει τό «ζ» μέ ἔντονη τήν ἐσωτερική καμπύλη, τό «φ» μέ μιά κίνηση τοῦ χεριοῦ καί τό γράμμα «χ» μέ μεγαλύτερη καμπύλη στήν ἀπόληξη τῆς μιᾶς κεραίας του.

Σχηματίζει τό «ει» μέ τό «ε» καί τήν ἐπιμήκυνση τῆς κάτω καμπύλης του πρὸς τὰ ἄνω γιά τή δήλωση τοῦ «ι». Κάνει εὐρεία χρήση τῶν συμπλεγμάτων «ερ» καί «εβ», ἐνῶ ὁ γραφέας χρησιμοποιεῖ σπάνια μόνο τό πρῶτο καί μέ διαφορετικό τρόπο χάραξης.

Ἀπουσιάζει τελείως τό ἰδιότυπο «δ», ὁ τύπος τοῦ συμπλέγματος «λλ», καθὼς καί ὁ τύπος τοῦ «ν» μέ τήν ἐπιμηκυνμένη πρὸς τὰ κάτω ἀριστερή κεραία τοῦ γράμματος πού χρησιμοποιεῖ συχνά ὁ γραφέας.

Γιά τή χάραξη τοῦ «ξ» στόν μέν νοτάριο ἡ κίνηση τῆς γραφίδας εἶναι ἀπό ἀριστερά πρὸς τὰ δεξιά, ἐνῶ στόν γραφέα ἀντίθετη.

Τά παραπάνω καθιστοῦν ἀμφίβολη τήν ταύτιση τῶν δύο προσώπων. Τά χρονολογικά δεδομένα ἀποκαλύπτουν τήν, γιά κάποιο χρονικό διάστημα, ταυτόχρονη παρουσία καί τῶν δύο στήν Κέρκυρα· ὅμως δέν εἶναι ἱκανά γιά νά στηριχθεῖ ἐπ' αὐτῶν ἡ ταύτιση. Ὡς ἐρreισμα θά μπορούσε νά ληφθεῖ ἡ ἡλικία τῶν δύο προσώπων, ἂν ἴσχυε ἡ ὑποστηριζόμενη παλαιότερα ἀναχώρηση τοῦ λογίου γιά τήν Ἰταλία περί τό 1470. Ὅμως, ἐπειτα ἀπό τή διαπίστωση ὅτι αὐτή προέρχεται ἀπό παρανόηση, τίποτε δέν μᾶς ἐμποδίζει νά μεταθέσουμε τή γέννησή του σέ χρόνους μεταγενέστερους καί, γιὰτί ὄχι, νά τόν συνδέσουμε μέ τόν διδάσκαλο τῆς κοινότητος τοῦ 1537. Στό θέμα τῆς γραφῆς, οἱ διαφορές πού διαπιστώνονται στόν νοτάριο θά μπορούσαν σέ ἄλλες περιπτώσεις νά ἀποδοθοῦν στήν ταχύτητα τῆς συντάξεως τῶν πράξεων, ὅμως ἡ γραφή του, δείγμα τῆς ὁποίας δημοσιεύουμε, εἶναι προσεγμένη, παρουσιάζει δέ τόσες διαφορές, ὀρισμένες ἐκ τῶν ὁποίων βασικές (ὅπως ἡ διαφορετική φορά τοῦ «ξ») πού δέν δικαιολογοῦνται σέ σχεδόν σύγχρονα κείμενα.

Ὅποιαδήποτε ὅμως καί ἂν εἶναι ἡ τελική λύση στό πρόβλημα πού ἐκθέσαμε παραπάνω, τό ἴδιο τό βιβλίο τῶν νοταριακῶν πράξεων ἀποτελεῖ ἀνεκτίμητη πηγή γιά τήν ἐρευνα καί τή μελέτη τοῦ 15ου αἰῶνα στήν Κέρκυρα, λόγω τοῦ πλούσιου προσωπογραφικοῦ ὕλικου πού περιέχει²⁶, τοῦ πλήθους τῶν πληροφοριῶν πού διαφωτίζουν τίς κοινωνικές, οἰκονομικές, ἐκκλησιαστικές δομές καί σχέσεις τῆς ἐποχῆς, κυρίως ὅμως λόγω τῆς σπανιότητος τοῦ νοταριακοῦ ὕλικου²⁷ πού ὀφείλε-

25. D. Harlfinger, *Specimina griechischer Kopisten der Renaissance I*, Βερολίνο 1974, πίν.77.

26. Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά τήν παρουσία τοῦ Ἰουστίνου Δεκάδου ὡς μάρτυρα σέ πράξη τῆς 27-6-1497 (Συμβ. Μ. 245, φ. 88r), ὅπως καί τοῦ Μιχαήλ Τριβόλη ὡς συμβαλλόμενου σέ πράξη τῆς 1-2-1497 (Συμβ. Μ. 245, φ. 7r).

27. Ἐκτός τοῦ περιγραφομένου στήν παρούσα ἐργασία, τό μόνο γνωστό νοταριακό κατά-

ται στήν καταστροφή μεγάλου μέρους του κατά τίς τουρκικές επιδρομές²⁸. Γιά τούς λόγους αὐτούς προτιθέμεθα νά ἐκδώσουμε σύντομα τό σύνολο τῶν πράξεων τοῦ ἐν λόγῳ νοταρίου, γιά τήν εὐρύτερη ἀξιοποίησή τους ἀπό τούς ἐρευνητές.

στιχο ἦταν τό ἀποδιδόμενο στόν νοτάριο Ἰωάννη Χονδρομάτη πού ἀποτελεῖται ἀπό 16 φύλλα καί περιέχει πράξεις τῶν ἐτῶν 1472-1473. Βρίσκεται στή σειρά Διαφ. Συμβ., φάκ. 7 ὑποφάκελος 12. Πράξεις του ἔχουν δημοσιευτεῖ ἀπό τόν Γερ. Η. Πεντόγαλο («'Ανέκδοτα ἔγγραφα τοῦ ΙΕ' αἰῶνα σχετιζόμενα μέ τήν ἐκκλησιαστική ἱστορία τῆς Κέρκυρας», *Κερκυραϊκά Χρονικά*, 19 (1974), σσ. 126-139).

Κατά τή μελέτη τοῦ φακέλου Συμβ. Μ. 225, ὁ ὁποῖος κατά τόν ὑπάρχοντα κατάλογο περιέχει βιβλία τῶν νοταρίων Λευκίμης Κωνσταντίνου καί Δημητρίου Μοναστηριώτη, ἐντοπίστηκαν 12 φύλλα πράξεων τοῦ νοταρίου Κερκύρας Θεόδωρου Βρανιανίτη. Σέ αὐτά περιέχονται 53 συνολικά πράξεις καί καλύπτουν τό χρονικό διάστημα ἀπό 21-7-1479 ἕως 4-8-1479 καί ἀπό 18-9-1479 ἕως 8-10-1479. Τά φύλλα αὐτά, τά ὁποῖα εἶναι καί τά μόνα σωζόμενα ἀπό τά κατάστιχά του, βρίσκονται συσταχωμένα μεταξὺ τῶν φυλλαδίων τῶν ἀνωτέρω νοταρίων καί φέρουν ἀρίθμηση 265-267, 270-272 καί 306-311. Ἡ ὀρθή, μέ χρονολογικά κριτήρια, σειρά τῶν φύλλων εἶναι: 310-311, 306-309, 267, 270-272, 265-266. Τά φύλλα ἔχουν διαστάσεις, κατά προσέγγιση λόγῳ τῆς στάχωσης, 31 × 20 cm. Τά φύλλα 265-267 καί 270-272 εἶναι κατεστραμμένα στό κάτω δεξιό μέρος τους, ἐνῶ τά ὑπόλοιπα εἶναι σέ καλύτερη κατάστασι. Ὁ νοτάριος γράφει ἀφήνοντας μεγάλο ἀριστερό περιθώριο, μέ μελάνη καστανόμαυρη καί πολλές συντομογραφίες.

Ἡ ταυτότητα τοῦ νοταρίου παραδίδεται μέ τή σπινθηροειδή φράση «ἐνδωθεν ἐργαστηρίου ἐμοῦ Θεοδώρου Βρανιανίτη ἐν τῇ ἀγορᾷ Κορυφῶν» σέ περισσότερες τῆς μιᾶς πράξεις (βλ. ἐνδεικτικά Συμβ. Μ. 225, φ. 265r). Ὁ Θεόδωρος ἀσκούσε τό ἐπάγγελμα τοῦ νοταρίου τουλάχιστον μέχρι τό 1497, χρόνο κατά τόν ὁποῖο ἀναφέρεται ὡς συντάκτης διαφόρων συμβολαίων σέ πράξη διαιτησίας: «καθὼς φαίνεται πλατυτέρως εἰς τό ρηθέν προικοσύμφωνον γράμμα γεγραμμένον παρὰ χειρός νομικοῦ κύρ Θεοδώρου Βρανιανίτη ... καθὼς τό ἰνστρουμέντο τῆς παραλαβῆς τῶν πραγμάτων γεγραμμένης παρὰ χειρός τοῦ εἰρημένου νομικοῦ ... κ' Ἰανουαρίου αὐτῶν (=1494) ... εἶδαμε τό ἰνστρουμέντο ... διὰ τήν ἀναμονήν τῆς προικός ... γεγραμμένον παρὰ χειρός ... ἰδ' Σεπτεμβρίου αὐτῶν (=1493)» (Συμβ. Μ. 245, φ. 32v).

28. Καταστροφές τοῦ νοταριακοῦ ὕλικου ἐπιβεβαιώνονται καί ἀπό τίς ὑπάρχουσες μαρτυρίες συγγράφων μέ τά γεγονότα. Ἐτσι, ὁ νοτάριος Πέτρος Σπύργος σέ πράξη τοῦ 1543 (Συμβ. Σ. 148, φ. 150r) σημειώνει ὅτι «... ἐκαύθησαν πολλά νομικά βιβλία ἐν τῷ χρόνῳ τῆς ἐλευθews ἐδὼ τῶν Τούρκων (=1537) καί μάλιστα ὅλα τοῦ ποτέ κύρ Κωνσταντῆ τοῦ Πιλήκα...».

Τήν καταστροφή τοῦ 1716 ὑπενθυμίζει καί ἡ σημείωσις στό φ. 2r τῶν πράξεων Ἰω. Χονδρομάτη (Διαφ. Συμβ. 7.12), ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἐξῆς: «1777 addi 20 Novembre S.V. / Il presente quinterno / fu ritrovato fra li nodari anonimi, lace/rati l' anno 1716 che sui/cesse la guerra di Corfù/ et incontratto il carat/ere si rilevò che sono atti q(uoda)m signor Zuane Con/dromati noder come/ nel registro/ essistente nell' officio della custodia/ delli nodari defonti.»